

РОЗВИТОК ПЛЕТІННЯ З РОСЛИННИХ МАТЕРІАЛІВ З НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО XVIII ст.

Більшість дослідників беззастережно припускають, що плетіння з рослинних матеріалів належить до найдавніших технік і виробництв, що воно навіть дещо випереджало ткацтво та гончарство [1, 2, 3, 4]. Г. Крауфут піддає сумніву слушність цих міркувань: «Стадія, на якій вже були плетені кошики, а ткацька справа ще не була б відома, поки що не відкрита» [5]. Йому переконливо опонує С. Семенов: «Але це не означає, що плетіння і ткацтво виникли одночасно. Якщо археологія не дає нам підстав уважати плетіння давнішим виробництвом, то етнографія і міркування загального порядку дозволяють думати, що ткацтво — пізніше явище. Ми знаємо відсталі народи, які не мають ткацтва, але знають скручування і плетіння» [3]. Справді, етнографія деяких народів Австралії, Південно-Східної Азії, Африки й Америки засвідчує наявність плетіння при відсутності ткацтва. Отже, логічні «міркування загального порядку» над цією гіпотезою приводять до висновку, що навивання, скручування та плетіння простіші, бо не потребують попередньої обробки сировини й особливого устаткування, а тому виникли раніше, ніж ткацтво і кераміка [6]. Генезис плетіння сягає епохи мезоліту і неоліту, коли виникають ловецькі сіті, плетені з лози начиння і пристрої для рибальства, плетені кошики і посудини тощо. Будівництво з дерева житла та інших споруд епохи дозрубної технології також являли собою частково в'язані, а частково плетені каркасні з'єднання та легкі плетені й ліплені глиною заповнення стін на зразок кошика [3].

Складність дослідження стародавнього плетіння на території України за археологічними матеріалами, полягає в тому, що ці вироби дуже не тривкі й збереглися в мізерній кількості. У деяких інших країнах вони вціліли частково завдяки заляганню в сухому культурному шарі (Єгипет, Сирія, Туреччина, Іспанія). На півночі такі пам'ятки подекуди виявлені у торфовищах або в намулистих покладах озер Скандинавії чи Швейцарії [3].

Найдавніші археологічні пам'ятки плетіння V тис. до н. е. знайдені у Фаюмі (Єгипет). Ці знахідки являють собою солом'яні мішки, плетені спіральною технікою, якими були встелені ями для зберігання зерна. Тут також виявлені круглі солом'яні мати, плоскі тарілки, а може накривки горщиків (40 см у діаметрі), виплетені з трави і маленький вузький трав'яний кошик з ликовим ободком і трьома кольоровими вертикальними смугами [7].

Накривки до гончарного посуду, залишки очеретяних матів для сповивання покійників, а також їхні відбитки на днищах глиняного посуду, датовані V–IV тис. р. до н. е., знайдені при археологічних розкопках в Бодарі, Гассул, Вади-Газех (Єгипет), на острові Крит (епоха бронзи), у Мохенджо-Даро на Інді (2300 р. до н. е.) [3].

Приблизно 3400 р. до н. е. в Єгипті з'явилися великі круглі солом'яні кошики з накривками, виплетені спіральною технікою. Їх виявили у похованнях Тархана, поблизу Каїра та в Хурабі, що по сусідству з Фаюмом. Ці кошики походять з епохи перших династій і прикрашені вертикальними кольоровими смужками [8]. У Тархані знайдені також рогозяні мати на шнурковій основі і перші типи ліжка у вигляді циновки на дерев'яній рамі. Тарханські кошики і циновки-ліжка досі трапляються в Судані [3].

У Єгипті в період Середнього царства технологія плетіння не дала принципово нових досягнень, лише в Нубії, судячи з археологічного матеріалу з Керми, з'явилися вироби з розщепленої рогози та соломи. Тут у спіральній техніці, крім відомого центра плетеної композиції у формі равлика, зустрічаємо новий — у вигляді хреста. Крім того, появилися круглі кошики з конусною накривкою [8].

У Новому царстві Стародавнього Єгипту плетіння досягло технічної та мистецької досконалості: кошики спірального плетіння прикрашали кольоровими малюнками. Наприклад, на боках овального кошика та накривці з могили Меріет-Амені (1440 р. до н. е.) були зображені страуси. Сандали з очерету, плетені за допомогою шнурка, маленькі сита, кошички з двома ручками, зшиті зі стрічок, виплетених технікою кіски, знайдені у могилах XVIII династії [8]. Отже, форми кошиків різні, у їхньому оформленні застосовується декорування швів, оздоблення у вигляді шахматки, смуг і кольорового малюнка, а також фарбування або лакування поверхні — все це свідчить про значний прогрес техніки плетіння, а самі вироби цієї епохи не поступаються сучасним.

Археологічні матеріали слупних поселень у Швейцарії (2500 р. до н. е.) вказують на виготовлення тут кошиків або торбинок спі-

ральним плетінням двох типів: полотняним і подвійним переплетенням з льняним ворсом. Деякі мати мають дуже просте переплетення з рогози [2]. В скупних поселеннях поблизу Цюриха (відносять до пізнього бронзового віку) вже зустрічаються каркасні вироби, подібні до сучасних кошиків. Їхньою основою служили товщі тверді пруту [5].

Плетені кошики і мішки, знайдені в печері Мурсієлагос (Іспанія), виконані стрічковою технікою у вигляді косичок [3].

Кошики, плетені спіральною технікою, належать до найдавніших. Якби не були їхні окремі типи, вся технологія зводиться до двох елементів (приймів): спірально зігнута жила (прут, стебло або джгут) і обв'язуюче гнучке пасмо волокон, трави, соломи. Робота спіральною технологією завжди починається з основи, але трьома способами. Один з них дає в центрі фігуру равлика, другий — розетку, третій хреста [5]. В кожному разі для плетіння кошиків необхідне кістяне або дерев'яне знаряддя для розсування спіралі жилок, щоб пропустити кінець в'язки. Плетення зшивною технікою також вимагало кістяного шила для протикання відповідного матеріалу. Крім спіральної техніки виготовлення кошиків, існували й інші — для виробництва матів. Найпростішою було перев'язування жмутів трави, соломи, рогози щільними попарними в'язками. Застосовувалися й інші способи виплітання матів: саржевий, стрічково-зшивний, шахматний тощо.

Існують підстави вважати, що керамічний посуд у деяких країнах виготовляли спочатку на плетеній основі, тобто кошиковидні посудини обліплювали глиною і випалювали. Під час випалу плетений каркас згоряв,

надаючи поверхні виробу своєрідної плетеної фактури й міцності. Поєднання плетіння з обліплюванням глиною було відоме у виробництві великого посуду в неолітичних поселеннях додинастичного Єгипту (Меріме, Фаюм).

В епоху заліза плетіння не набуло принципово нових технічних досягнень — усі технології були вже відомі, й на долю наступних поколінь майстрів залишалось їх відшліфувати, дбаючи про досконалість конструкції та функціональну різноманітність виробів [6].

В античних країнах Греції і в Римі для плетіння найчастіше використовували пруту дерев і кущів, тому тут найпоширенішою була каркасна техніка плетіння. Чимало плетених речей, передовсім кошиків різноманітного призначення і конструкції, «завдяки майстерній техніці виконання, досконалості форми й мережива переплетень

сягали висот знаменитої античної кераміки» [6]. Наприклад, плетене крісло, відоме з римського рельєфу III ст. н. е., відзначається гармонійністю пропорцій і прекрасним виконанням [9].

Учені відзначають, що деякі предмети з лози античних міст Північного Причорномор'я за археологічними матеріалами близької формою і технікою виконання до виробів українського лозоплетіння XVIII — початку XX ст. [6].

У ранньому середньовіччі плетіння продовжувало розвиватися в колишніх античних колоніях і, звичайно, на території України. Найдавнішою спіральною технікою соломоплетення (солом'яний джгут переплітали розщепленою лозою або шнуром) аж до XX ст. виготовляли коробки-сівачки, форми-хлібниці, а також величезні «солом'яники», що вміщували по кілька пудів збіжжя, та інші плетені місткості на зразок керамічного посуду (горщиків, глечиків, слоїків). Важливо, що й техніка спірального плетіння аналогічна до гончарного ліплення валиками» [6].

Однак, зважаючи на недовговічність рослинних матеріалів, плетені вироби з віддалених часів до нас не дійшли. Про їхню популярність маємо лише опосередковані свідчення. Так, значне поширення плетіння в ранньому середньовіччі засвідчує загальновідомий факт застосування плетінчатого орнаменту на романських і готичних капітелях на тогочасних керамічних урнах, знайдених в Англії та Польщі [1], на книжкових мініатюрах, ювелірних виробках і в рельєфному архітектурному різьбленні періоду Київської Русі [10,11,12]. З приводу інспірації плетінчастого ажурю в інших видах декоративно-ужиткового мистецтва наведемо слушне міркування М. Станкевича: «Мода на плетені вироби збереглася упродовж всього середньовіччя. Але якщо в X–XIII столітті дерев'яним і плетеним посудом користувалися бідні й багаті, внаслідок нестачі металу і слабого розвитку кераміки, то в пізні середньовіччя і нові часи появився срібний посуд для заможних, який неначе імітує плетений технікою скані. Ажурні порцелянові кошачки для фруктів виготовляла мануфактура Мейсена (Німеччина) на початку XVIII ст.: через кілька десятиріч їх виробництво розповсюдилося майже на всі європейські порцелянові виробництва, зокрема у Корці, Городниці в Україні. Так, оригінальні середньовічні плетені вироби дали ідею розвитку ажурного металевого й керамічного посуду, декоративних ажурних переділок з металу, різьблених з дерева тощо» [6].

Як уже зазначалося, техніка плетіння успішно застосовувалася в будівництві не тільки господарських чи житлових споруд, а й обо-

ронних. К. Мокловський наводить випадок, зафіксований при ревізії брацлавського замку: «На Поділлі через брак дерева навіть замкова загорожа була плетена «в кіш» і викладена глиною. Дізнаємося про це з ревізії волинських і подільських замків проведеної 1547 р. Павлом Патеєм Тишковичем», далі йде такий запис: «Розповідає князь-староста, що може без дерев'яних «городень» міцно між слупами облести і глиною товсто обліпити... Тоді достатня твердість буде» [1]. Здається, К. Мокловський перебільшив нестачу дерева на Поділлі в XVI столітті. Очевидно, тут справа у традиційній та економічній технології будівництва із застосуванням кількох рядів плетення та заповнення проміжків в'язкою глиною, вимішаною із соломою (т. зв. «балабухи», «вальки»).

З давніх часів у середній смузі України господарські приміщення (кошари, стайні, клуні, хліви, загони, повітки, курники, голубники, кошниці тощо) плетуть з лози або ліщини і тільки в деяких випадках обліплюють їх глиною. На думку Хв. Вовка, «явище це залежить, явна річ, передусім од причин чисто економічних, але разом з тим до певної міри може бути ще безперечно, не зразу й відгомін загального ходу еволюції житла, бо ж удосконалення хати, веде за собою й поліпшення господарських будов» [13].

У номінаціях «пліт», «кошара» і «кошниця» знайшла прямий відбиток кошикова (плетена) конструкція цих споруд. С. Глогер наводить приклад застосування кошари на Поділлі: «В Дзюнькові на Русі в інвентарі 1750 р. зазначено: «кошара на вівці поблизу току, з частоколом під соломою» [14]. Очевидно, це не типова кошара, де замість плетених стін є частокіл. Чимало господарських будівель із плетеними елементами побутували до середини XX ст.

Можна припустити, що поява в Україні в XIV–XV столітті плетеного з соломи ширококрисий капелюха (бриль, зручний літній головний убір селян), є реакцією на західноєвропейську моду епохи Ренесансу. Але не виключено, що такий предмет одягу міг з'явитися значно раніше, оскільки повстяні капелюхи були відомі вже в античній Греції і Римі [15].

Якою мірою технологія плетення і виробництва застосовувалася в Україні в епоху середньовіччя достовірно встановити немає змоги. Втім, припускаємо, що наявність придатних для плетіння рослинних матеріалів і не складна для опанування техніка цьому тільки сприяли.

1. *Mokłowski K. Sztuka ludowa w Polsce. — Lwów, 1903. — S. 213–214.*

2. *Scott L. Pottery* // A History of technology. — London, 1958. — Vol. 1. — P. 376.
3. *Семенов С. А., Коробкова Г. Ф.* Технология древнейших производств. — Л., 1983. — С. 92–93.
4. *Бібіков С. М.* Епоха мезоліту // Історія Української РСР: У 8 т. — К., 1977. — Т. 1, кн. 1. — С. 46.
5. *Crowfoot G. M.* Textiles, basketry and mats // A History of technology. — London, 1958. — Vol. 1. — P. 415–418.
6. *Станкевич М. Є.* Художнє деревообробництво та плетіння з природних матеріалів // *Антонович Є. А., Захарчук-Чугай Р. В. Станкевич М. Є.* Декоративно-прикладне мистецтво. — Львів, 1992. — С. 191–194.
7. *Caton-Thompson G., Gardner E. W.* The desert Faym. — London, 1934. — P. 43–46.
8. *Reisner G. A., Fisher C. S., Lyon D. G.* Harvard excavations at Samaria 1908–1910. — Cambridge, 1924. — Vol. 2. — P. 96–98, 144–148.
9. *Кес Д.* Стили мебели. — Будапешт, 1981. — С. 154–155.
10. *Мезенцева Г. Г.* Скульптура // Історія українського мистецтва: В 6 т. — К., 1966. — Т. 1. — С. 234–246.
11. *Богусевич В. А.* Книжкова мініатюра // Історія українського мистецтва... — С. 341–356.
12. *Гончарова В. К.* Художні ремесла // Історія українського мистецтва... — С. 357–392.
13. *Вовк Хв.* Етнографічні особливості українського народу // Студії з української етнографії та антропології. — Прага, 1928. — С. 112.
14. *Gloger Z.* Budownictwo drzewne i wyroby z drzewa w dawnej Polsce: W 2 t. — Warszawa, 1909. — Т. 2. — S. 124.
15. *Стамєров К. К.* Нариси з історії костюма: В 2 ч. — К., 1978. — С. 172.